

УДК 342.722

Луцький Іван Михайлович,
 доктор юридичних наук,
 доктор канонічного права,
 професор, академік УАН,
 завідувач кафедри церковно-канонічних
 і державно-правових дисциплін,
 ректор Івано-Франківського університету права
 імені Короля Данила Галицького

ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВА ТА РЕЛІГІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ)

У статті здійснюється філософсько-правовий аналіз взаємодії категорій право та релігія. З аксіологічної та антропологічної точки зору розкривається їх трансформація у державну політику. Розкривається вплив релігійних ідей моралі та справедливості на право та політику, що у практичній площині відображається у правосвідомості.

Ключові слова: право, релігія, державна політика, правова форма, мораль, конституційне право.

Постановка проблеми. Історія багатьох держав свідчить про поєднання світської та церковної влади, держави та церкви (релігійних організацій). У громадянському суспільстві духовно-культурному життю відводиться важливе місце. Вагомою складовою частиною цього життя є власне релігія. Вона традиційно протягом багатомілітної історії людства об'єднувала людей, надавала прямий або опосередкований вплив на життя держави, визначала зміст її політики та норми правового виховання.

Зважаючи на глобалізаційні процеси сучасного світу, інформатизацію, а зрештою – і матеріалізацію суспільства, все більшого поширення набуває так званий «примусовий атеїзм», що стає основою державної політики загалом і права зокрема. З'ясування сутності та ступеня взаємопроникності права і релігії, їх трансформації у державну політику становить актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємодії права та моралі є достатньо вивченою як для вітчизняної, так і для іноземної науки. Натомість, взаємодія права з категорією релігії викликає порівняно незначний інтерес у науковців. Ця зумовлено, з одного боку, конституційно гарантованим відстороненням і незалежністю світської і церковної влади, а з іншого, включенням категорії релігії до системи моралі, що з точки зору соціального регулювання не зовсім коректно. У контексті з'ясування взаємодії з правом, релігія може виступати самостійною категорією, яка у сучасному суспільстві, зважаючи на свою мотиваційну природу, відіграє вагомий роль при виборі моделей соціальної поведінки.

Методологічну основу нашого дослідження склали праці О. Менья, М. В. Палія, С. П. Рабіновича, Т. Стефанчишиної та інших, які крізь призму аналізу категорій права і релігії розкривали процес їх взаємодії, а також вплив на сучасне політичне становище нашої держави.

Постановка завдання. Мета статті полягає у розкритті ступеня взаємодії категорій

права та релігії на прикладі їх трансформації у державну політику, а також з'ясуванні рівня відповідності та практичної реалізації гуманістичних принципів релігії у праві та соціальній поведінці людей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорії права та релігії є важливими компонентами державної політики. Особливої актуальності вони набувають на сучасному етапі. Релігія має безпосередній зв'язок з правом та політикою. Їй завжди належала істотна роль у житті суспільства. Релігія – це складне соціальне і духовне явище, корені якого виходять з глибинних теренів суспільної історії. Соціальна природа та риси релігії вказують на її зв'язок з розвитком суспільства – певної самовідтворюючої системи, де один елемент пов'язаний з іншим. Термін «релігія» латинського походження (*religio*), що означає благочестя, побожність, предмет культу. Поняття «релігія» піддається визначенню настільки, наскільки людина здатна охопити своє ставлення до Бога (надприродного, сакрального) – спілкування, взаємовідносини, предметні стосунки, акт містичного переживання та єднання. Релігія є унікальним своєрідним явищем духовної сфери життєдіяльності окремої людини і водночас формою суспільної свідомості [5, с. 132].

Упродовж усього періоду людства релігія відігравала важливу роль в житті людини. Як зазначав свого часу О. Мень, історія не знає жодного народу, який би був абсолютно позбавлений віри. Навіть атеїстів не можна вважати по-справжньому невірними людьми. Ідеологічні міфи є, власне, «перелицьованою» релігією [2, с. 8].

Загалом вплив релігії відчувається не тільки в духовній сфері, а й у політичному житті суспільства. Свої релігійні потреби віруючі задовольняють через релігійну установу, якою виступає церква. Як уже зазначалося вище, сучасна держава будує свої відносини з церквою, як правило, на основі проголошення відокремлення церкви від держави. У той же час, проголошуючи невтручання в її справи, вона гарантує рівність усіх релігійних конфесій, допускає можливість добровільної релігійної освіти, яка в подальшому трансформується у практичну площину.

У нашому дослідженні взаємозв'язок права і релігії буде розглядатися у рамках запропонованих М. В. Палієм двох підходів: 1) аксіологічного, коли переважна більшість цінностей, які забезпечуються правом, є похідними від релігійних цінностей (зокрема, християнських); 2) антропологічного, коли співіснування релігії і права обумовлене, насамперед, внутрішніми потребами людини [3, с. 3-11].

З позиції аксіології, взаємодія норм права і релігії та їх трансформація у державну політику визначається зв'язком правових і релігійних норм із мораллю та зв'язком права з державою. Так, держава за допомогою правової форми може визначити свої відносини з релігійними організаціями та їх правовий статус у відповідному суспільстві. У цьому контексті варто повернутися до категорії моралі, яка виступає складовою як для права так і для релігії. Виходячи з сутності моралі, безпосереднім проявом взаємодії права та релігії у контексті державної політики є норма свободи совісті.

Під свободою совісті з релігійної точки зору розуміється право людини як вірити в Бога у відповідності з вченням тієї чи іншої вільно обраної ним релігії, так і бути атеїстом (тобто не вірити у Бога). З точки зору права та державної політики, свобода совісті є нормою, що визначає практичну сторону проникнення релігії у суспільну свідомість. У ст. 35 II розділу Конституції України зазначається: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути

обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей [1, с. 14].

Норма свободи совісті, що є безпосереднім виявом релігійно-правової взаємопроникності, особливо важлива у державах, в яких визнана державна релігія і, отже, існує певний тиск на людину з метою змусити її прийняти цю релігію. Прикладом можуть стати країни, у яких державною релігією виступає іслам (Афганістан, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Пакистан, Сомалі та інші), де власне існує опосередкований тиск на людей, які не сповідують державної релігії. Це, насамперед, проявляється у недотриманні їхніх громадянських прав та свобод, а також дискримінація на релігійній основі. Натомість, у країнах, де офіційною визнана християнська релігія, не дивлячись, чи то католицизм (Аргентина, Польща, Мальта та інші) чи православ'я (Греція, Фінляндія), свобода совісті є загальноприйнятою нормою і на правах громадян жодним чином не відображається. Більше того, вона зобов'язує людей, що сповідують державну релігію більш сумнівно ставитися до виконання своїх громадянських обов'язків на засадах моралі та гуманності, які проповідує християнська церква.

Натомість у державах без державної релігії (в тому числі і в Україні) свобода совісті виступає захистом для атеїстів, а в тоталітарних атеїстичних державах (СРСР чи сучасні В'єтнам і Північна Корея) нею прикривається офіційна антирелігійна пропаганда і гоніння на церкву.

Одночасно, взаємовплив права та релігії і трансформація цього взаємовпливу на державну політику не є однозначним. Роль релігії не можна вважати вихідною і визначальною, хоча, окрім політичної сфери, вона здійснює вплив на економічні відносини та інші сфери суспільного життя, що обумовлює зворотний ефект. Релігія санкціонує створення та діяльність певних поглядів, ідей та вчинків, відносин, інститутів (у тому числі і політичних). Релігійний фактор впливає на економіку, політику, державу, міжнародні відносини, сім'ю, на галузь культури через діяльність віруючих індивідів, груп, організацій у цих областях. Відбувається «накладення» релігійних відносин на інші суспільні відносини, що з часом має властивість сформуватися, як загальноприйнята правова норма, невід'ємна складова державної політики.

Ступінь впливу релігії на політику пов'язана з її місцем у суспільстві. Це місце не є сталим, воно змінюється в контексті процесів сакралізації (лат. *sacer* – священний) і секуляризації (пізніше лат. *saecularis* – мирський, світський). Сакралізація у практичній площині означає залучення в сферу релігійного санкціонування форм суспільної та індивідуальної свідомості, діяльності, відносин, поведінки людей, інститутів, зростання впливу релігії на різні сфери суспільного і приватного життя. Секуляризація, навпаки, веде до послаблення впливу релігії на суспільну та індивідуальну свідомість, до обмеження можливості релігійного санкціонування різних видів діяльності, поведінки, відносин та інститутів, приналежність релігійних індивідів і організацій в різні «не релігійні» сфери життя. Приклади цього явища достатньо змістовні і в Україні найяскравіше проявляються напередодні та під час виборчих змагань, коли релігійні установи чи окремі їх лідери впливають на правову свідомість мирян, іноді навіть визначаючи у кінцевому випадку їх політичні вподобання.

Власне з появою світових релігій – християнства, ісламу, буддизму – влада духовна, релігійна отримала інституційне оформлення у церкві, яка є складною організацією, одночасно розгалуженою та централізованою. Типологізувати взаємини між державою і церквою, правом та релігією достатньо складно. Однак шляхом певного

спрощення, схематизації цих відносин можна все-таки хоча б схематично окреслити основні їх типи.

Перш за все, слід зазначити, що будь-яка влада повинна мати своє джерело, свою опору. Так, республіканська влада спирається на суспільство, народ, оскільки це влада виборна. Монархічна влада, що встановлюється на інших підставах (спадкування, переворот, повалення попередника і таке інше), також потребує своєї легітимації, виправдання свого існування. І на допомогу їй приходять релігія. Тому найбільш тісні зв'язки світської і релігійної влади ми бачимо у монархічних державах, де часто відбувається їх злиття. Проте така форма взаємодії була притаманна у первісну епоху (Єгипет, Вавилон, Індія, Китай та інші давньосхідні держави), середньовіччі (Візантія, Священна Римська імперія), а також у новий час (існування абсолютських монархій). Цезаропапізм та папоцезаризм, як основні форми взаємодії права та релігії, держави і церкви, є закономірними проявами взаємопроникнення згаданих категорій, а державна політика у цьому випадку визначалася ступенем переважання чи домінування однієї із них.

У сучасній Україні можна чітко прослідкувати вплив релігійного чиннику на державну політику. Як зазначає С. Рабінович, впродовж останніх років основними християнськими конфесіями в Україні здійснюється розроблення і прийняття концепцій, у яких сформульована та систематизована їх позиція з широкого кола проблем, що виникають у житті суспільства і держави (зокрема, проблем здійснення захисту прав людини). Найбільш розвинену соціальну доктрину має, як відомо, католицизм, представлений у нашій країні Українською Греко-католицькою церквою [4, с. 74].

Вищевказаний вплив церковних інститутів на розвиток правових, економічних і соціальних сфер державної політики є не лише закономірним, а й затребуваним з антропологічних потреб людини, для якої релігійні ідеї та норми, на відміну від правових, не викликають заперечень. Релігія виступає соціально інтегруючим чинником. Однак в Україні, недоліком є наявність великої кількості конфесій, які претендують на роль ідеологічного, духовного та морального лідера з одночасною трансформацією на сферу правосвідомості загалом.

Українська дослідниця Т. Стефанчишина у процесі взаємодії права та релігії виокремлює чотири варіанти взаємодії релігії і політики: 1) єдність, нероздільність релігії і політики; 2) підпорядкування політики релігії; 3) підпорядкування релігії політиці; 4) відокремлення релігії від політики, їх автономність стосовно одна до одної [6, с. 108]. Дослідниця слушно вказує на те, що в абсолютно чистому вигляді ці варіанти навряд чи існують.

Ми цілком погоджуємося із запропонованими варіантами, але, разом з тим, вважаємо за доцільне розширити зміст останнього пункту, що передбачає автономність політики та релігії стосовно одна одної. Суть в тому, що державна політика на сучасному етапі є матеріалістичною, а тому її духовний зміст, який, як правило, визначається релігією, є умовним. По великому рахунку, держава, офіційно визнаючи самостійність та незалежність церкви, використовує її ідеологічне наповнення для власних потреб. При цьому відбувається не запозичення чи поєднання моралі та ідей релігії, а їх практична трансформація у елемент правосвідомості та державної політики (у тому числі і по відношенню до самої релігії чи релігійних установ). Використавши релігійні норми, держава нівелює їх духовний і моральний зміст, проектує їх на політичну, суспільну чи інші сфери життя.

У контексті аналізу взаємодії права і релігії та подальшої їх трансформації у

державній політиці, необхідно розглянути момент, коли відбувається використання релігійних норм у політичній площині не державою, а окремими політичними силами чи особами. Багато політиків, політичних партій і рухів прагнуть заручитися підтримкою тих чи інших конфесій з метою розширення свого електорату, використовують релігійний фактор для легітимації своїх програмних намірів [6, с. 108]. У такому випадку відбувається маргіналізація як релігії і релігійного обряду, так і права та політичної діяльності. Кожен може бути свідком того, як владні структури різних рівнів використовують релігійний фактор для посилення своєї популярності і досягнення відповідних політичних цілей (проводять ритуали освячення державних установ, літаків, військових казарм, бойової техніки; священники дають благословення обраним губернаторам, мерам; державні діячі усіх рангів беруть участь у релігійних святах і богослужіннях) [6, с. 109]. Наслідком цього є клерикалізація, коли окремі церковні діячі приймають безпосередню участь у політичному житті країни.

Висновки. Таким чином, характер та ступінь взаємозалежності права та релігії, їх трансформації на державну політику є різним. Одночасно цей процес у сучасних умовах є закономірним явищем. Вважаємо за доцільне визначити, що:

1) у сучасному громадянському суспільстві взаємодія права та релігії (з точки зору практичної реалізації) регулюється нормами конституційного права, що проголошує відділення церкви від держави;

2) з аксіологічної точки зору, державі у реалізації власної політики є вигідно та доцільно використовувати духовні та моральні норми, які декларує релігія. Така політика сприяє формуванню «вигідної» правової свідомості. При цьому релігія (релігійні інститути) виступають консолідуючим чинником (не зважаючи на конфесійність);

3) з точки зору антропології, свідомість людини та її природа для сприйняття правового рішення вимагає ідейного стимулу, своєрідного духовного змісту, який виправдає негативні наслідки державної політики.

Список використаних джерел

1. Конституція України із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. – К.: «Атіка», 2006. – 64 с.
2. Мень А. История религии: учеб. пособие: в 2 кн. / А. Мень. – М., 2000. – Кн. 1. В поисках Пути, Истины и Жизни. – 216 с.
3. Палій М. В. Значення взаємозв'язку релігії і права : філософсько-правовий аспект / М. В. Палій // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. ст. – Донецьк, 2004. – Вип. 1. – С. 3–11.
4. Рабінович С. П. Права людини у природно-правовій думці католицької церкви (за матеріалами соціальної доктрини католицизму): праці Львів, лабораторії прав людини і громадянина / С. П. Рабінович. – Л., 2004. – 198 с.
5. Спеціальні та галузеві соціології: Навч. посіб. / Пилипенко В. Є., Вишняк О. І. та ін. – К.: Каравела, 2003. – 304 с.
6. Стефанчишена Т. Релігія, політика і право: деякі аспекти взаємовпливів / Т. Стефанчишена // Право України. – 2010. – № 1. – С. 105-110.

Луцкий И. М. Философские подходы к пониманию взаимодействия права и религии (на примере их трансформации в государственную политику)

В статье осуществляется философско-правовой анализ взаимодействия категорий право и религия. С аксиологической и антропологической точки зрения

раскрывается их трансформация в государственную политику. Раскрывается влияние религиозных идей морали и справедливости на право и политику, в практической плоскости отображается в правосознании.

Ключевые слова: право, религия, государственная политика, правовая форма, мораль, конституционное право.

Lutsky I. M. Philosophical approaches to the notion of interaction between law and religion (by the example of their transformation into the state policy)

In the article philosophical and legal analysis of interaction between the categories of law and religion is conducted. From the axiological and anthropological points of view their transformation into the state policy is revealed. The article analyzes the influence of religious ideas of morale and justice on law and politics which in practice is reflected on legal consciousness.

Key words: law, religion, state policy, legal reform, morale, constitutional law.

